

Alicja Baranowska, Joanna Bojaczuk, Ewelina Bąk, Łukasz Artyszuk

Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej

CECHY OGRODU W STYLU RUSTYKALNYM

Streszczenie

Krajobraz wiejski w ostatnich latach uległ znacznym przemianom, dlatego też jednym z współczesnych dylematów polskiego rolnictwa jest problem zanikania cennych wartości wiejskiego krajobrazu. Zanika ciągłość kulturowa polskiej wsi, powoli odchodzą w niepamięć typowe wiejskie zagrody, których istotnym elementem był: ogród kwiatowy, tzw. przedogródek, sad i warzywnik. Od wieków sadzono w nich te same, rodzime gatunki roślin: kwiaty, warzywa, zioła, krzewy, czy drzewa, takie jak: jabłonie, śliwy, grusze, a w każdym sadzie, czy ogrodzie były pasieki. Niestety powoli ta symbolika staje się niezrozumiała dla osób współcześnie zamieszkujących polską wieś; stopniowo zatracą się tożsamość kulturowa i bioróżnorodność, a w ślad za tym również tradycyjne krajobrazy. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż niezależnie od mijających dekad ogród był zawsze symbolem jedności człowieka z przyrodą, miejscem przeżyć i doznań estetycznych. W pracy przedstawiono historię ogrodów wiejskich (łac. rustykalnych) i zwrócono uwagę na cechy ogrodów wiejskich w przeszłości oraz współcześnie.

Słowa kluczowe: ogród wiejski, przedogródek, sad, rośliny ozdobne

Wstęp

Historia ogrodów jest tak odległa, jak historia cywilizacji. Znane historii założenia ogrodowe pojawiały się już w starożytnym Egipcie, były to ogrody przydomowe, otoczone murem i ogrody świątynne otaczające miejsca kultu. Podobnie było również w Mezopotamii, Starożytnej Grecji, czy Rzymie. Wygląd i sposób zakładania ogrodów zmieniały się na przestrzeni wieków. Ogród początkowo oznaczał przestrzeń wyodrębnioną z otoczenia poprzez oddzielenie jej za pomocą ogrodzenia. Przestrzeń ta była przeznaczona pod uprawę roślin użytkowych i ozdobnych [Majdecki 1981]. Termin „ogród” wiąże się etymologicznie ze słowami: ogród, ogrodzić - teren ogrodzony [Hobhouse 2007].

Do chwili obecnej słowo ogród kojarzy się z miejscem w jakiś sposób uporządkowanym, gdzie uprawiane są rośliny użytkowe lub też ozdobne.

Historia ogrodów wiejskich

Pierwsze informacje o wiejskich ogrodach pojawiły się w XII i XIII wieku, gdy bezrolnym chłopom nadano ziemię, która miała im służyć jako źródło wyżywienia [Baranowski 1964].

Można śmiało powiedzieć, że ogród wiejski powstaje wtedy, gdy właściciel gospodarstwa chcąc chronić swoje plody rolne ogradza działkę płotem lub innym ogrodzeniem, aby oddzielić ten teren od pola, czy dzikiej zwierz-

ny. W tradycyjnych ogrodach wiejskich były to płoty. Wykonywano je najczęściej z materiałów ogólnie dostępnych, drewna lub kamienia. Ogrodzenia te nie pełniły funkcji obronnej, mimo to dawały poczucie bezpieczeństwa. Płoty wiejskie były zazwyczaj niskie, „prześwitujące” i nie przeszkadzały w podziwianiu zagrody [Cała i Orzechowska 2007].

Fotografia 1. Płot z wikliny

W czasach pierwszych stabilizujących się osad rolniczych uwzględniano miejsce na założenie ogródka przydomowego, w którym uprawiano najważniejsze i najbardziej potrzebne rośliny użytkowe, takie jak: marchew zwyczajną, pasternak zwyczajny, mak, ogórki siewne, cebulę zwyczajną, koper ogrodowy, kapustę zwyczajną, chmiel zwyczajny, czy burak zwyczajny. Rośliny takie jak: len zwyczajny, soczewica jadalna, konopie siewne uprawiano na otwartych przestrzeniach, nieco oddalonych od domostwa. Z dala od domostwa sadzono także drzewa owocowe [Szafrńska 2010]. Tradycje kulturowe naszych przodków wskazują nie tylko na użytkowe znaczenie roślin, lecz także na liczne powiązania z wierzeniami pogańskimi i ziołolecznictwem. Dawniej bardzo ważna była znajomość właściwości leczniczych ziół, np. zastosowanie owoców konopi siewnych (*Cannabis sativa* L.) bogatych w lecytynę oraz sole mineralne, wspomagały one sprawne funkcjonowanie tkanek nerwowych. Stosowano również lawendę lekarską (*Lavandula officinalis* L.), która miała właściwości uspokajające i bakteriobójcze, bylicę - boże drzewko (*Artemisia abrotanum* L.), bazylię pospolitą (*Ocimum basilicum* L.), bylicę piołun (*Artemisia absinthium* L.), tymianek (*Thymus vulgaris* L.), (trybulę ogrodową *Anthriscus cerefolium* Hoffm.), żywokrost lekarski (*Symphytum officinale* L.) [Nowiński 1980, Priwieziencew 2005]. Zioła wykorzystywano nie tylko w lecznictwie ludowym, ale również w kuchni jako rośliny przyprawowe. Wśród gatunków najbardziej popularnych należy wymienić: bylicę es-

tragonową (*Artemisia dracunculus* L.), majeranek (*Origanum maiorana* L.), pietruszkę zwyczajną (*Petroselinum sativum* Hoffm.), mięte polną (*Mentha arvensis* L.)

Oprócz warzyw i ziół na wsi zajmowano się również uprawą drzew i krzewów owocowych. W sadach rosły prawie wszystkie znane nam gatunki owoców [Ciołek 1978]. Opiekę nad ogrodami wiejskimi sprawowały głównie kobiety, a wiedza o właściwościach poszczególnych roślin była przekazywana z pokolenia na pokolenie. Sadownictwo i rolnictwo rozwijało się dzięki przyklasztornym ogrodom, w których wykształceni mnisi prowadzili prace hodowlane w celu udoskonalenia znanych już gatunków roślin warzywnych, drzew owocowych czy ziół. To dzięki przyklasztornym ogrodom rośliny trafiały do wiejskich zagrod [Ulbricht 2009].

Wieś była znaczącym producentem płodów rolnych, wszystko było okupione ciężką pracą fizyczną. Nie można się więc dziwić, że ogrody wiejskie były funkcjonalne, proste i nie zawierały wyszukanych form, można to wytłumaczyć brakiem czasu i sił na dodatkowe zabiegi podnoszące wizualne walory takiego założenia ogrodowego. Ogród zawsze jednak cechował polską wieś i był dla niej charakterystyczny. Dawne ogrody wiejskie kojarzą się z beztroską dzieciństwa i stoickim spokojem. Były one nieodzownym elementem siedliska chłopskiego i domu, a budynek mieszkalny spójnym zwieńczeniem ogrodu [Szewczyk 2007].

Ogród wiejski w przeszłości

Tradycyjny ogród wiejski doskonale wpisywał się w otaczający go teren. Wiejskie ogrody składały się zwykle z przedogródka, w którym rosły rośliny ozdobne, warzywnika i sadu. Najbardziej reprezentacyjny był jednak przedogródek, usytuowany pod oknami domostwa. Sad oraz ogród warzywny służyły do produkcji płodów rolnych codziennej konsumpcji, część ta musiała być na tyle duża, aby mogła wyżywić całą rodzinę [Zątek 2003].

W tradycyjnych ogrodach sad zawsze stanowił ważny element. Drzewa owocowe oszałamiały swoją urodą wiosną, latem dawały cień, jesienią dostarczały pożywienia, zimą zatrzymywały śnieg niesiony z pól. Niskie rośliny kwiatowe były jedynie uzupełnieniem struktury, którą tworzyły sady i drzewa liściaste. Podłogę w tradycyjnym sadzie stanowiła swojska murawa, a nawet łąka. Ich odpowiednie utrzymanie było proste w gospodarstwach, w których hodowano owce, konie lub krowy. Żadne z tych zwierząt nie przejmowało się tym, że oprócz traw rosły tam mniszki lekarskie i inne zioła, na współczesnych trawnikach bezlitośnie tępione. Dawniej wiele sadów było również miejscem do postawienia uli i hodowli pszczół. Oprócz drzew owocowych przy wiejskich chatkach sadzono też owocowe krzewy – porzeczki, agrest, maliny. Rosły one najczęściej w miejscach odpowiednio nasłonecznionych – przy południowych ścianach domów lub obok ogródka kwiatowego [Kowalik i Kowalska 2013]. Ogród taki był dość prosty i funkcjonalny, zbudowany na planie kwadratu lub prostokąta. Nasadzenia rabatowe były nieregularne lub czasami rzędowe, a kompozycja swobodna. Zdaniem Trzaskowskiej i Karczmarza [2011] w ogrodnictwie wiejskim przez wieki stosowano uprawy mieszane, a rośliny sadzono tak, jakby wyrosły tam przypadkowo. Dominującymi gatunkami były rodzime gatunki roślin jednorocznych, wieloletnich i bylin, które doskonale przystosowały się do lokalnych warunków środowiska.

Fotografia 2. Naparstnica purpurowa *Digitalis purpurea* L. w ogrodzie wiejskim

Warzywa, zioła i kwiaty rosły w swoim sąsiedztwie, a ogród nie był podzielony na sektory ze ściśle wytyczonymi granicami. Domostwo często łączono z ogrodem za pośrednictwem ganka, tarasu lub też ławki, stawianej równolegle do ściany frontowej domu lub prostopadle do drzwi wejściowych.

Mówiąc o ogrodach wiejskich należy też zwrócić uwagę na obiekty sakralne, budowane w sąsiedztwie domostw chłopskich, umiejscowionych zwykle frontem do drogi. Otaczane były one bogatą roślinnością ozdobną oraz licznymi drzewami, aby jeszcze bardziej uświęcić te miejsca i nadać im charakter siedzib boskich. Zacerpnięte było to z wierzeń przodków, jak na przykład gaje oliwne w starożytnej Grecji. Miejsca te bywały przedmiotem czci, ponieważ stanowiły połączenie podziemnych sił poprzez korzenie i niebiańskich bóstw za pośrednictwem koron drzew, z życiem ziemskim [Kopaliński 1990]. Każde takie miejsce było miejscem modlitwy i sprawiało, iż dana wieś nabierała chrześcijańskiego charakteru, niektóre z nich przetrwały do dziś. Są to między innymi: kapliczki, przydrożne krzyże, czy kamienne figury świętych, a także często spotykane malutkie kapliczki wmurowane w fasadę budynków.

W połowie XIX wieku w ogrodach wiejskich rozpowszechniły się rośliny ozdobne, takie jak: bez lilak, bez czarny, jaśminowiec wonny i kalina koralowa. Z pewnością długie tradycje ma też inny element typowy dla rodzimego wiejskiego ogrodu: drzewo opiekun. Wiejskim chatom od dawna towarzyszyły okazałe rodzime drzewa liściaste, takie jak: jesiony, jawory, dęby i lipy, z czasem także orzechy włoskie i kasztanowce, a na Kurpiach – również jarzębiny, brzozy i sosny. Ich liście, kora i drewno miały zastosowanie w gospodarstwie, kwiaty dawały pożytek pszczołom i bywały stosowane przez ludowych medyków. Nasiona orzechów urozmaicały posiłki, a zapach ich liści miał odstraszać insekty. To jednak nie wszystkie zalety drzew, które

– inaczej niż obecnie – dawniej cieszyły się szacunkiem i uważane były za opiekunów ludzi. Nie bez podstaw! Wysokie drzewa nie tylko dawały cień w gorące dni, brały przecież na siebie uderzenia piorunów, a w razie pożaru – zapobiegały rozprzestrzenianiu się ognia z budynku na budynek. Sadzono je raczej pojedynczo, w pobliżu budynków lub przy granicach ogrodu, ale gdzieś tam sadzono również drzewa w grupach, co tworzyło tak zwane gaiki. Warte zauważenia jest też to, że w tradycji polskiej wsi tak popularne dzisiaj rośliny kłujące zarezerwowane były do obsadzania miejsc, które uznawano za – w pewnym stopniu – groźne, na przykład cmentarzy. Drzewa iglaste postrzegano również jako dzikie, a więc przynależne przyrodzie, a nie miejscom zamieszkanym przez ludzi, i z tego względu nie sadzono ich w ogrodach. Wyjątkiem były jałowce pospolite i sosny, ale tylko w miejscach, gdzie mało żyzne, piaszczyste gleby aż prosiły się o ich posadzenie. Tak właśnie było na Kurpiach – sosny i jałowce towarzyszyły tu bez kompleksów wiejskim chatom [Kowalik i Kowalska 2013].

Większość roślin, które zdobiły wiejską zabudowę pozyskiwano ze stanowisk naturalnych (pola, łąki, lasy) bądź też z ogrodów dworskich lub klasztornych. Często używano starych cynowych puszek, glinianych dzbanów, w których sadzono rośliny [Harrison 2011]. Zwykle od strony drogi rosły rośliny wysokie - zamiast ogrodzenia lub też sadzono je po to aby upiększyć ogrodzenie. Wśród tych roślin można wymienić: kosmosy podwójnie pierzaste (*Cosmos bipinnatus Cav L.*), prawoślaz różowy (*Athea rosea L.*), rudbekię (*Rudbeckia L.*), liliowiec ogrodowy (*Heemerocallis hybrida L.*) słonecznik zwyczajny (*Helianthus annus L.*) czy też kosańce (*Iris L.*) Zaś we wnętrzu ogrodu znajdowały swoje miejsce rośliny takie jak: nagietki lekarskie (*Calendula officinalis L.*), cynie wytworne (*Zinnia elegans L.*), aksamitki wyniosłe (*Tagetes erecta L.*), stokrotki trwałe (*Bellis perennis L.*), maki polne (*Papaver rhoeas L.*), orliki pospolite (*Aquilegia Iris L.*), eszcolcje kalifornijskie (*Eschscholzia californica Cham.*), dziewanny drobnokwiatowe (*Verbascum thapsus L.*), ślázówki letnie (*Lavatera trimestris L.*) [Gargała i in. 2010, Startek i Munnet 2003].

W dawnych ogrodach wiejskich dominowały materiały naturalne takie, jak drewno, kamień, wiklina, a tzw. „mała architektura ogrodowa” (np.: ławki, altany, ogrodzenia) wykonywana była przeważnie z drewna.

Fotografia 3. Drewniane meble ogrodowe (ławka)

Nieodzownym elementem ogrodu rustykalnego były również naturalne nawierzchnie, często wykonane z „ubitej ziemi”, drewna lub kamieni polnych, a także starannie utrzymane ścieżki trawiaste.

Fotografia 4. Nawierzchnia ogrodowa wykonana z kamieni polnych

Ogród wiejski współcześnie

Ogrody pełne różnokolorowych kwiatów, zapachów i śpiewu ptaków od zawsze towarzyszyły wiejskim zagrodom. Niestety z przykrością należy stwierdzić, że typowe ogrody rustykalne znikają z krajobrazu polskiej wsi. Dziś dawne, wiejskie ogródki odchodzą w zapomnienie. Wieś usiłuje stać się kopia miasta. Ogrody pełne kwiatów coraz częściej zastępują równo przystrzyżone trawniki, ponure iglaki lub rododendrony. Współczesne ogrody zakładane na wsi otaczają betonowe, wysokie płoty. Ogrody te o każdej porze roku wyglądają niemal jednakowo i nie budzą zaciekawienia [Kowalik i Kowalska 2013]. Bardzo często zakładając ogrody nie uwzględnia się potrzeb człowieka, rodziny, wartości miejsca, tradycji danego regionu. Powieliła się rozwiązania z czasopism i katalogów. W konsekwencji doprowadza to do niszczenia środowiska, krajobrazu w sferze materialnej, jak również w sferze kulturowej i duchowej. Zazwyczaj ogrody zakładają sami użytkownicy, jednak wtedy dość często powstają założenia bez świadomej kompozycji. Są one pozbawione tożsamości i tradycji kulturowej danego regionu [Gawryszewska 2006].

Tereny wiejskie to przede wszystkim bogactwo natury i zasobów przyrodniczych. Dzięki powszechnie stosowanemu, tradycyjnemu systemowi upraw rolniczych, zachowują one biologiczną i krajobrazową różnorodność, co sprzyja rozwojowi agroturystyki i turystyki wiejskiej [Gowit-Jeziarska 2005].

Ogród jest częścią przyrody, zwłaszcza tradycyjny ogród wiejski. To wspaniałe dopełnienie każdego domu. Jest miejscem, które pełni funkcje użytkowe i dekoracyjne, a także jest wyrazem troski o estetykę najbliższego otoczenia. Dlatego ogrody przydomowe są ważnym elementem kształującym wiejski krajobraz [Adamczyk 2004].

W staraniach o odtworzenie wiejskiego krajobrazu ogromne znaczenie mają gospodarstwa agroturystyczne, to one mogą posłużyć jako wzorzec do naśladowania, także jeśli chodzi o styl urządzenia ogrodu. Zachowując wiejski charakter przydomowego ogrodu dba się o tożsamość wiejskich siedlisk [Drożdż-Szczybura 1996]. Piękno ogrodów wiejskich i różnorodność gatunkowa występujących w nich roślin może być najlepszym udokumentowaniem zachowania elementów naszej tradycji, jako wyróżnika polskiej odrębności kulturowej [Lipińska i in. 2009]. Gospodarstwa agroturystyczne dzięki tradycyjnym ogrodom i współpracy z regionalnymi muzeami i skansenami kultywują historię regionu, lokalne obyczaje i kulturę [Baranowska i Soroka 2011].

Podsumowanie

1. Rozwój cywilizacyjny, zmiany w strukturze zaludnienia i globalizacja kultury to tylko niektóre z elementów wpływających na współczesny krajobraz wiejski. W dzisiejszych czasach ogrody wiejskie stają się „nijakie”, pozbawione stylu. Najczęściej naśladują one ogrody miejskie, w których dominuje rozległy trawnik i „posepne” iglaki. Coraz rzadziej można w nich spotkać rodzime gatunki roślin - piękne drzewa, krzewy oraz kuszące wachlarzem barw i zapachów kwiaty, które od zawsze występowały w krajobrazie polskiej wsi, dzięki czemu doskonale przystosowały się do lokalnych warunków środowiska.

2. Kształtując krajobraz należy zawsze pamiętać, że człowiek i przyroda to wartości najwyższe, a ogród przydomowy jest nie tylko naszym najbliższym otoczeniem, ale również jednym z bardzo ważnych elementów krajobrazu. To jak będzie wyglądał ten krajobraz zależy tylko od nas. Dlatego powinno się go kształtować zgodnie z rozsądkiem, kultywując rodzime tradycje i dbać o zachowanie bioróżnorodności.

Piśmiennictwo

1. Adamczyk J., 2004: Ogrody przydomowe jako element kształtowania krajobrazu współczesnej polskiej wsi. W: Krajobraz i ogród wiejski. T. 3. Przyrodniczy i kulturowy krajobraz wiejski. Red. J. Janecki, Z. Borkowski. Wyd. KUL, Lublin: 77-81.
2. Baranowska A., Soroka B., 2011: Wykorzystanie wybranych roślin ozdobnych w gospodarstwie agroturystycznym. W: Współczesne dylematy polskiego rolnictwa. Praca zbiorowa pod red. S. Kondrackiego, J. Skrzyczyńskiej i K. Zarzeckiej. Wyd. Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska: 62.
3. Baranowski B., 1964: Zarys historii gospodarstwa wiejskiego w Polsce. PWRiL, Warszawa: 190.

4. Cała A., Orzechowska I., 2007: Rola ogrodu przydomowego w kształtowaniu wizerunku wsi. W: Ogród za oknem. Współczesny ogród przydomowy w teorii architektury krajobrazu. Praca zbiorowa pod red. B.J. Gawryszewskiej i K. Hermana. Wyd. Ideografia, Warszawa: 42-46.
5. Ciołek G., 1978: Ogrody polskie. Wyd. Arkady, Warszawa: 1-295.
6. Gargała M., Stompor-Chrzan E., Pisarek M., 2010: Kwiaty wiejskich ogrodów przydomowych - czy je jeszcze pamiętamy?. Wyd. Politechniki Krakowskiej, Czasopismo Techniczne Architektura 13: 271-277.
7. Gowit-Jezińska A., 2005: Determinanty rozwoju turystyki na terenach wiejskich. W: J. Sikora, A. Wiatrak (red.), Wybrane zagadnienia z turystyki wiejskiej. Wyd. Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska: 31.
8. Harrison L., 2011: Jak czytać ogrody. Krótki kurs historii ogrodów. Wyd. Arkady, Warszawa: 1-256.
9. Hobhouse P., 2007: Historia ogrodów. Wyd. Arkady, Warszawa: 1-468.
10. Kopaliński W., 1990: Słownik symboli. Wyd. Wiedza Powszechna, Warszawa: 1-995.
11. Kowalik E., Kowalska M., 2013: Kolorowe zagrody. Wyd. Stowarzyszenie Wiejskie „Zielona Przestrzeń”, Grabowo: 3-14.
12. Majdecki L., 1972: Historia ogrodów. PWN, Warszawa: 1- 453.
13. Majdecki L., 1981: Historia ogrodów. Przemian formy i konserwacja. PWN, Warszawa: 1 - 941.
14. Nowiński M., 1980: Dzieje upraw i roślin leczniczych. PWRiL, Warszawa: 1-334.
15. Priwiezienczew E., 2005: O wirydarzu polskim, czyli o tradycyjnych ogródkach i wiejskich kwiatach. Biuletyn Informacyjny. Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie. Wyd. Regionalne Centrum Edukacji Ekologicznej w Przysieku, 24: 1-4.
16. Szafrąńska M., 2010: O początkach ogrodów w polskim krajobrazie. Biuletyn Parków Krajobrazowych Wielkopolski, Poznań 16: 20-29.
17. Szewczyk J., 2007: Ogród po obu stronach okna. Wiejski ogród przydomowy na Białostocczyźnie. W: Ogród za oknem. Współczesny ogród przydomowy w teorii architektury krajobrazu. Praca zbiorowa pod red. B. J. Gawryszewskiej i K. Hermana. Wyd. Ideografia, Warszawa: 65-73.
18. Trzaskowska E., Karczmarz K., 2011: Ogród inspirowany naturą a ogród w zgodzie z naturą [w:] Ogród za oknem w zgodzie z naturą. Praca zbiorowa pod red. B. J. Gawryszewskiej i B. Rothmiel. Wyd. Sztuka Ogrodu Sztuka Krajobrazu, Warszawa: 103-117.
19. Ulbrycht A., 2009: Bioróżnorodność szansą rozwoju obszarów wiejskich. W: Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego 12. Wyd. Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec: 265-271.
20. Zątek W., 2003: Przydomowy ogród wiejski – dawniej i dziś. Zesz. Nauk. Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie. Wyd. Akademii Rolniczej, Kraków, 402: 271- 276.
21. Gawryszewska B., 2006: Historia i struktura ogrodu rodzinnego. Wyd. SGGH, Warszawa: 74-129.
22. Kowalik E., Kowalska M., 2013: Kolorowe zagrody. Wyd. Stowarzyszenie Wiejskie „Zielona Przestrzeń”, Grabowo: 1-91.